L.G. SAALMINK

In het spoor van Hieronymus van Alphen

Over zijn lagere schooltijd in Leeuwarden heeft B.L. van Albada verteld hoe hij de leesboekjes van Nieuwold en de kindergedichten van Van Alphen in handen kreeg:[1] 'Ik las en herlas het een en ander met eene onverzadelijke graagte en zoodoende kwam er eene belangrijke wijziging in mijn smaak voor schoolgaan en leeslust.' Toen hij later tot schoolmeester was benoemd in Oudebildtzijl, maakte hij gebruik van de kindergedichten door uit 'Een godsdienstige jeugd maakt een gelukkigen ouderdom' de volgende regels op het bord te schrijven: 'Die in zijn jeugd / Het pad der deugd / Heeft ingeslagen / En 't goede doet / Wacht, welgemoed, / Zijne oude dagen.' Dit omdat hij wilde nagaan hoe ver zijn leerlingen waren gevorderd in de zinsontleding. Vervolgens werd Albada onderwijzer in Workum en zodra hij in de schuit daarheen merkte dat zijn vrouw weemoedig werd, begon hij op zijn viool 'eene allegro te spelen en [...] een couplet uit het avondlied van *van Alphen* te zingen: "Het sterrengeflonker / Vervrolijkt het donker, / De lichtende maan / Begint op de weiden / Haar glans te verspreiden / En speelt door de blaân." enz.'

De in zijn tijd bekende Groningse literator H.A. Spandaw noemde Van Alphen als eerste van een reeks dichters die hem ertoe hebben aangezet zelf dichter te worden:[2]

Maar toen voor mij mijne lieve moeder
Van Alphens kleine versjens las,
Toen sprak in mij een stem, die zeide,
Dat dichten schoon en lieflijk was

Met deze voorbeelden kan geïllustreerd worden hoe wijd verbreid de kennis en hoe gevarieerd het gebruik was van de kindergedichten van Hieronymus van Alphen, die in 1778 en 1782 zijn verschenen en tot in de jaren dertig van de twintigste eeuw als kinderboek leverbaar zijn gebleven. In dit artikel staat de nawerking van Van Alphen centraal.

Afb. 1. Portret van Hieronymus van Alphen. Illustratie bij: J. Clarissen, Over Hieronymus van Alphen, als dichter en kinder-dichter. Twee voorlezingen *(Rotterdam 1836).*

Variaties op een thema

Zoals ook blijkt uit het citaat van Spandaw waren dichters zich ervan bewust in een traditie te staan. In veel kinderpoëzie werd dan ook voortgeborduurd op de thema's die Van Alphen had behandeld. Vaak is er duidelijk sprake van navolging. Neem de eerste strofe van 'Een brief van Karel aan zijn zusje Kaatje' (zie ook afb. 3 op p. 165):

Zusje-lief! ik laat u weten,
Dat ik, sedert uw vertrek,
In mijn kamer heb gezeten,
Meid-lief met een stijven nek.

En leg daarnaast 'Aan mijn zusje op haar verjaardag' van P.J.V. Dusseau, predikant in Winschoten en een van de velen voor wie het schrijven voor kinderen kennelijk een bron van neveninkomsten was:[3]

Zusjelief! ik moet u schrijven,
Schrijven, wat ik thans gevoel,
Schoon ge, een jaar van ons verwijderd,
Ligtlijk raadt, wat ik bedoel.

Of 'De brief van Leonard aan zijn zusje' van de armlastige, ontslagen officier G.A.C.W. de Thouars:[4]

Lieve zus, ik zou u schrijven,
Hoe 't in Holland was gesteld;
Maar gij moet mij niet bekijven,
Dat ik 't eerder niet heb gemeld.

Of de 'Brief van Doris aan zijn broertje Karel (Geschreven uit de gevangenis)' van Petro Parson, predikant te Steenwijk:[5]

Broertje lief! ik wil u schrijven,
Hoe ellendig 't met mij is:
'k Zit, helaas! om wanbedrijven
Hier in een gevangenis.

Of 'Een brief uit 't kostschool' van de literator en kinderdichter A. van der Hoop, Jr's Zoon:[6]

Ik laat u, lieve zuster, weten,
Nog komt het water me in den mond,
Dat ik de koek heb opgegeten,
En elk hem overheerlijk vond.

Het lijkt lastig een bundel kinderpoëzie te vinden waarin de invloed van Van Alphen niet aanwijsbaar is.[7] Alleen sporadisch is er, in een kinderboek, kritiek te horen, zoals bij de Leidse predikant R. Koopmans van Boekeren in de inleiding bij zijn bewerking van de sprookjes van Jean Macè:[8]

Neen, hoor eens, vader Hieronymus! dat 's heusch niet mooi van u. Gij laat boven uw versje als opschrift drukken: *Eene vertelling van Dorisje*, en in dat versje spreekt gij over een baker, die sprookjes kan vertellen; en wij krijgen bij slot van rekening noch sprookjes, noch vertelling, maar alleen beschouwingen van Mietje en van hare kornuitjes over de vier jaargetijden, en tenslotte een toepasselijk woord van Saartje zelve.

Thematiek

De thematiek uit werk voor volwassenen werd ook wel aan de orde gesteld in kinderpoëzie. Zie van Van Alphen zelf de 'Kinderzang' uit zijn *Stigtelijke mengelpoëzij*:[9]

Ik ben een kind, van God geschapen,
Van God, die melk en brood mij geeft,
Die, als ik opsta, of ga slapen,
Zijne oogen altijd op mij heeft. [...]

'k Mag immers op dit alles hopen
Drieëenig God? het is beloofd,
En in uw naam, is bij het doopen,
Uw trouw verzegeld aan mijn hoofd.

Uit de strofe waarin de Drieëenheid en de doop aan de orde worden gesteld, blijkt dat de 'Kinderzang' is bedoeld voor jongeren die op catechisatie zijn geweest, terwijl Van Alphens poëzie voor kinderen wel godsdienstig is maar niet leerstellig, wat blijkt uit zijn kindergedicht 'Het kinderlijk geluk':

Ik ben een kind,
Van God bemind,
En tot geluk geschapen.
Zijn liefde is groot;
'k Heb speelgoed, kleedren, melk en brood,
Een wieg om in te slapen.

In de Nederlandse literatuur voor volwassenen is soms de invloed van Van Alphen duidelijk aanwijsbaar. Er wordt verwezen naar de lectuur van Van Alphen in de jeugd, zoals bij 'Uit de kindsheid' van de populaire P.A. de Génestet:[10]

'Ik ben een kind
Van God bemind!'
Was 't eerste lied dat mij mijn moeder leerde

of bij 'Geduld' van de veelvuldig herdrukte W.J. van Zeggelen:[11]

'Geduld is zulk een schoone zaak!'
Wij leerden 't toen wij kindren waren

Of er is sprake van een meer literair ingeklede toespeling. Zo heeft de passage 'Ben ik dan beter?.. Neen. / Een vroom en eerlijk mensch draagt dikwijls slegte kleeren' uit 'De bedelaar' van Van Alphen duidelijk reminiscenties in 'Winteravondliedje' van Tollens:[12]

Ik beter zijn...? [...]
Wie weet, of onder 't slecht gewaad,
Genaaid uit stuk en brok,
Geen minverdorven harte slaat,
Met meerder goed en minder kwaad,
Dan onder dezen rok!

De herinnering aan Van Alphen is ook aanwijsbaar bij Tollens' 'Lied om regen', een vertaling van Matthias Claudius' 'Ein Lied um Regen'. Waar Claudius heeft 'Regen komm' herab' luidt de vertaling bij Tollens 'Lieve regen! druppel neder', en verderop 'o Daal neder, lieve regen!', regels die een variatie zijn op 'Lieve droppels valt op de aarde!' uit Van Alphens 'Gods goedheid'.[13]

In 'Winterzang' heeft Van Alphen een beeld van de winterse kou opgeroepen ('Ach! hoe trillen mij de leden, / 'k Loop naar 't hoekjen van den haart'). In het gedicht 'Winter' door A.K. wordt eveneens dat jaargetij geschetst, met de gewenste toonzetting bij voordracht, waarbij een toespeling op Van Alphen wordt gemaakt, voordat de omslag komt:[14]

(Dramatisch)
Wen d'arme, met verkleumde leden,
Door dunne kleeren nauw beschut,
U 't hart vermurwt met zijne beden
Om hulp, om warmte in de hut, [...]
(Forsch)
En storm, de kale takken zwiepend,
U drijft naar 't hoekje van den haard ....
(Zeer dramatisch)
Dan .... ja .... dan ....!!

(Eenvoudig)
Dan is het de beste tijd om boerenkool
met worst te eten.

Van Alphens Duitse voorbeeld Weisse

Thema's uit de internationale literatuur komen ook voor in de Nederlandse literatuur, al of niet voor kinderen. Zo heeft een strofe uit 'On another's sorrow' in William Blakes *Songs of innocence* (1789):[15]

Can I see another's woe,
And not be in sorrow too?
Can I see another's grief,
And not seek for kind relief?

overeenkomst met Van Alphens 'Het medelijden' ('Wie dat ik immer smart zie dragen, / 'k Heb ook gevoel daar van'), zonder dat hier sprake kan zijn van beïnvloeding. Van Alphen heeft zelf meegedeeld dat hij de Duitse kinderliederen van C.F. Weisse en G.W. Burmann 'met zeer veel genoegen, gelezen heeft; ook hebben zij hem menigmaal op den weg geholpen, schoon hij er eigenlijk geenen uit vertaald, of overgenomen heeft'.[16] Door de opgang die Van Alphen meteen maakte, heeft Hendrik Riemsnyder in 1781 de *Liedjes voor kinderen* uitgegeven ('s Graavenhaage, Isaac van Cleef), die allemaal 'vrye naarvolgingen' zijn van de *Lieder für Kinder* van Weisse,[17] waarbij Riemsnyder de woorden heeft 'geschikt op aangenaame en gemeenzaame wyzen van Airtjes, meestendeels uit Opera's'. Weisses poëzie voor kinderen is na 1807 in Duitsland niet meer afzonderlijk herdrukt, maar op zoek naar bruikbaar materiaal bleef men in Nederland naar Weisse teruggrijpen. Want de *Kleine liederen en gedichten voor kinderen*, door een' kindervriend, die in 1828 bij Johannes Noman te Zaltbommel zijn uitgegeven, zijn eveneens blijkens het *Voorberigt* (bijna allemaal) gevolgd naar 'den geleerden Duitschen Kindervriend *Weise*'.[18] De schrijver heeft zich daarbij 'de geliefkoosde Kindergedichtjes van de heeren *Van Alphen* en *Van de Kasteele*' ten voorbeeld gesteld.[19] In het tijdschrift *De leidsman der jeugd* zijn ook vertalingen, naar 'het Hoogduitsch van Weisse' opgenomen van de hand van P.J.V.D., dat is P.J.V. Dusseau. In zijn bundel *Leven, natuur en verdichting* heeft H.P. Dewald op zijn beurt gedichten opgenomen die hij naar Weisse vertaalde.

Daardoor bestaan er van enige gedichten van Weisse naast de bewerking door Van Alphen ook versies van andere Nederlandse vertalers.[20] In alle vier redacties van 'Der Gehorsam' is een kind aan het woord, dat door de gedragingen van zijn hond zijn eigen gedragslijn bepaalt. Bij Weisse ('Doch kömmt er nicht, wenn ichs ihm sage, / So ist er werth, dass ich ihn schlage'), Riemsnyder ('De

gehoorzaamheid': 'Dan dreig ik hem, 't Beest is gedwee en bang') en de Kindervriend ('De gehoorzaamheid': 'Doch kwam hij niet, zoo kreeg hij slagen') is het thema gehoorzaamheid die wordt afgedwongen door de dreiging van straf. Bij Van Alphen ('Het hondjen': 'Hoe dankbaar is mijn kleine hond') gaat het echter om dankbaarheid die vanzelf leidt tot deugden als gehoorzaamheid.[21] De visie van Van Alphen is door T. Raven in zijn gedicht 'Fidèl' weer gevolgd:[22]

Mijn hondje is leerzaam en getrouw,
In alles wat ik zeg;
Wat wonder, dat ik er van hoû,
En 't op mijn' schoot soms leg! [...]
Foei! dat een dier mij leeren moet,
Hoe men met vreugd zijn pligten doet.

Bij zijn bewerking van 'Die Freundschaft' is Van Alphen ('De waare vriendschap') net als de andere bewerkers (Riemsnyder, 'De waare vriendschap', H.P. Dewald, 'De vriendschap')[23] dichter bij het oorspronkelijke gedicht gebleven. Van 'Die Mücke' heeft Van Alphen onder de titel 'De onbedagtsaamheid' een nogal vrije bewerking heeft gegegeven. Vervolgens is het Duitse gedicht tamelijk getrouw vertaald door Riemsnyder ('De vlieg'), de Kindervriend ('De mug') en Dusseau ('Het mugje'). De passage 'der goldne Schein / Der Wollust dieses Lebens' is bij Riemsnyder vertaald als 'De looze Wellust, schoon in schyn' en bij De kindervriend ('De mug') als 'De wellust dezes levens'. Opvallend is dat Van Alphen het woord 'wellust' in zijn bewerking heeft vermeden net als Dusseau ('het flikkerlicht / Der valsche vreugde').[24] 'Wellust' kon zowel op geestelijk als lichamelijk genot betrekking hebben, en ook als het om lichamelijk genot ging, kon het een positieve betekenis hebben.[25] Van Alphen heeft het woord echter in elk geval één keer gebruikt in negatieve zin ('Zeeg de wellust schaamrood neêr') in het gedicht 'Godsdienst, deugd en liefde'[26] Vermoedelijk sprak hij niet over 'wellust' omdat dat niet tot de kinderlijke belevingswereld behoort. J.P. Heije heeft met zijn gedicht 'In de kaars' niet een vertaling van 'Die Mücke' gegeven, maar heeft knipogend naar Van Alphen hetzelfde thema bewerkt:[27]

Wat danst ge vrolijk om het licht,
Zeg, mugje! heb-je dan geene oogen,
Of schemert het voor uw gezigt?

Bij A. Brontsema van Eikema wordt 'Het snoeprig mugje' niet meer aangetrokken door het kaarslicht maar door de warme thee:[28]

Pof! zij viel in 't heete vocht;
Hoe de wijsneus spartlen mocht,

Zij verbrandde vlerk en poot
En bekocht het met den dood.

In zijn 'Voorberigt' tot de Van Alphen-edities met het jaartal 1821 schreef de uitgever J.G. van Terveen dat het publiek 'niettegenstaande de menigvuldige navolgingen' nog steeds de voorkeur bleef geven aan de 'klassieke Kinderdichter'. En mevrouw Ockerse, weduwe van de literator mr. J.P. Kleyn, riep een paar jaar eerder uit: 'Waar stond weder een Van Alphen op?'[29], want niemand is volgens haar nog in staat geweest 'om geheel dien lieven, eenvoudigen, regt bevattelijken en gevoelig-leerzamen kindertoon van mijnen zaligen vriend Van Alphen weder in zijne gansche kracht te treffen'.[30] Van Terveen verwees met het woord 'klassiek' niet, zoals meestal het geval was, naar de klassieke oudheid, maar omdat men eindeloos op zijn gedichten varieerde en zinspeelde, werd Van Alphen wel behandeld alsof hij behoorde tot de klassieke canon. J.J.A. Goeverneur en J.P. Heije hebben, zonder dat zij zich kritisch over Van Alphen uitlieten, de kinderpoëzie vernieuwd, vooral omdat hun toon minder gedragen en speelser is dan die van Van Alphen. De Génestet, zelf geen kinderdichter, heeft wel ernstige kritiek op Van Alphen uitgeoefend in zijn *Over kinderpoëzy*. Niettemin bleef de naam Van Alphen nog lang een aanbeveling, want in 1859 verscheen bij Lutkie & Cranenburg in 's-Hertogenbosch zonder auteursvermelding het bundeltje *Leerzame kinder-gedichten in den geest van Van Alphen*.

Parodieën

De Haagse predikant C. van Koetsveld gaf bij zijn gedicht, 'Het blinde vinkje' de aantekening: 'Dit versje kan ook gezongen worden, op de wijze: *Ach, mijn zusje is gestorven*, enz.'[31] Het gedicht met deze beginregel, de 'Klagt van den kleinen Willem op de dood van zijn zusje' moet dus op een serieuze manier zijn gezongen, maar naar het getuigenis van Heinrich Hoffmann von Fallersleben werd het gedicht ook gezongen op de kermis[32] en volgens de Leidse hoogleraar J. Clarisse[33] op straat als 'een verachtelijk straatdeuntje, ook door toevoeging van een ongerijmd, onverstaanbaar refrein':

Ach mijn zusjen is gestorven,
Maar eerst dertien maantjes oud,
'k Zag haar in haar doodkist leggen,
Ach, wat was mijn zusjen koud –
Lapperdi lapperdi lorischi lorischi!
Lapperdi lapperdi lorischa!

Herman Roodenburg heeft dit gebruik van de tekst gekwalificeerd als 'een

volledige travestie van Van Alphen' omdat de zangers 'in hun kinderjaren tot vervelens toe met zijn verlichte gedichtjes waren opgevoed'.[34] Kindersterfte kwam veel voor, maar het kan kinderen niet zijn ontgaan dat er een discrepantie bestond tussen het welvarende en harmonische leven dat Van Alphen schetste en de realiteit van het dagelijks leven, zeker dat van de lagere klassen. Dat zijn opvoedingsideaal van de werkelijkheid verschilde, moet ook Van Alphen hebben gemerkt, als het verhaal waar is dat men zijn zoontjes 'in de goten der Kathrijnekerk vond, terwijl hun vader meende dat zij in de leerkamer gehoorzaam zaten te werken'.[35]

Het refrein, zoals opgetekend door Hoffmann von Fallersleben, vertoont overeenkomst met dat in het verhaal 'De rederijkers-kamer voor uiterlijke welsprekendheid' van Klikspaan uit de bundel *Studenten-leven* (1844). Als het wijnglas in het mahoniehouten kistje is gebroken, wordt ter voorbereiding van de ter aardebestelling van dit kleinood door de student-leden van het genootschap gezongen:[36]

Ach! 't pokaaltjen is gestorven,
Slechts een viertal jaartjes oud!
'k Zag het stuk in 't kistje liggen,
Ach! wat was 't pokaaltje koud!
Lap het maar, als je kan! lap het maar, als je kan!
Loerisje, Loerisje!...

Evenals in het straatlied wordt de tekst van Van Alphen op een potsierlijke manier gebruikt in deze parodie.[37]

Er zijn bundels verschenen die uitsluitend uit Van Alphen-parodieën bestaan. In 1846 verschenen bij J.C. Spijker, Az. te Amsterdam de *Kleine gedichten voor de lieve jeugd aan de Hoogere Scholen, naar Mr. Hieronymus van Alphen*, door een' Student, in 1847 gevolgd door een Tweede bundel. Die Student is Henricus Fabius, die zich als arts later heeft ingezet voor de Blauwe Knoop. In deze tot 1858 frequent herdrukte parodieën worden de studentikoze aspecten van het academisch bestaan bezongen, bijvoorbeeld in het uit drie strofen bestaande gedicht 'De toorn van professor' dat een parodie is op 'Het onweder':[38]

Hoe schoon schiet daar de bliksem neêr!
Hoe statig rolt de donder
De boosheid neemt nog toe... Hij loopt al heen en weêr;
Terwijl ik, bij dat al, geloof mij op mijn eer,
Mij over hem verwonder. [...]

Wat zie ik? Gerard! Hoe, ge ontstelt?
Och wil voor hem nooit vreezen!

Afb. 2. Illustratie bij: 'De Vergissing' in Kleine gedichten voor de lieve jeugd aan de hoogere scholen naar Mr. Hieronymus van Alphen, door een student *(7e druk; Amsterdam 1858).*

Het is een ziekte, die hem kwelt,
Maar die, bij ons vertrek, weêr snel zal zijn genezen.

Het curieuze is dat de twee hier geciteerde strofen veel later door Troelstra in zijn memoires bijna woordelijk zijn gepresenteerd als een door hem gemaakt versje 'naar aanleiding van een uitbarsting van drift van den geschiedenisleeraar'.[39] 'De vergissing' van de Student/Fabius is een parodie op 'De pruimeboom' ('Jantje zag eens pruimen hangen, / o! als eieren zo groot'):

Doris zag eens meisjes zitten,
O, als engelen zoo schoon!
Doris wou ze wel bezoeken,
Maar het was hem streng verboôn. [...]
In ging Doris. Wat verschrikt hij!
Ook Papa was ingegaan,
Kwam hem in de kamer tegen
En het stond hem gansch niet aan. [...]

Op zijn beurt is dit gedicht weer gebruikt door de eerder vermelde R. Koopmans van Boekeren in 'Een kommentaar' dat een analyse moet behelzen van 'De pruimeboom' maar in feite een persiflage is op de geleerde verhandeling. Vossius zou beweerd hebben dat 'De pruimeboom' een parodie is op het hierboven geciteerde gedicht:[40]

Hoezeer ook de schijn moge pleiten voor het gevoelen van Vossius, daar de overeenkomst, die er tusschen beide stukken bestaat, verrassend is te noemen, zoo meenen wij toch op psychologische gronden, deze onderstelling als onhoudbaar te mogen beschouwen.

In 1858 verscheen een andere parodie, de *Nieuwe kleine gedichten, voor de lieve jeugd aan de Hoogere Scholen, naar Mr. Hieronymus van Alphen*, door een Student, die echter niet dezelfde is als H. Fabius.[41] Deze bundel is niet herdrukt. De 'Klagt van Keesje' is gebaseerd op de eerder genoemde 'Klagt van den kleinen Willem op de dood van zijn zusje':

Ach, mooi Lotjen is gevlogen;
Met van Dams weer reed zij uit! [...]
Morgen zal ik – neen, geen drommel!
Weg, sirenen, zoet van stem!
Gistren nog met mij uit rijden;
Gistren nog! en nu met hem!

In 1859 verscheen nóg een parodie, de *Kleine gedichten voor groote kinderen, naar Hieronymus van Alphen*, door een Man van Ondervinding, die niet is

geïdentificeerd. Dit werkje is evenmin herdrukt. De toon is wat cynischer dan die bij de studenten-parodieën, blijkens bijvoorbeeld de 'Klagt van eenen trouweloozen echtgenoot', eveneens naar de 'Klagt van den kleinen Willem':[42]

Ach! mijn vrouwtje is gestorven,
Nog maar veertig jaren oud,
'k Zie haar in den doodkist liggen
Ach! wat is mijn vrouwtje koud! [...]
Morgen zal ik – want voor mij ook
Is 't gevaar van sterven groot:
Uitzien naar een tweede gade,
Want de eerste is toch dood!

De bekende 'Brief van Karel aan zijn zusje Kaatje' is door de Man van Ondervinding geparodieerd in 'Een brief van Karel, die onder de rekeningen zucht':

Zusje-lief! ik laat u weten,
Dat ik sedert uw vertrek,
In mijn kamer heb gezeten,
Meidlief! steeds met geldgebrek.

Hetzelfde gedicht is door Gerrit van de Linde in 1834 omgewerkt in zijn eerste, pas in 1987 gepubliceerde brief uit Londen aan Jacob van Lennep:[43]

Lieve vriend ik laat U weten
Dat ik zedert uw vertrek
Gantsch niet ledig heb gezeten
Om te raken uit den drek.

Onder het alias De Schoolmeester publiceerde dezelfde Gerrit van de Linde in 1859 zijn gedicht 'De dankbare zoon', een parodie op 'De kinderliefde' ('Mijn vader is mijn beste vrind. / Hij noemt mij steeds zijn lieve kind'):[44]

Ik ben een zeer gelukkig kind,
Wanneer men dit bedenkt:
Mijn vader is mijn beste vrind,
Die my schier alles schenkt:

Speelt 'De vergissing' van de Student/Fabius zich in een bordeel af, duidelijk scabreuzer is 'Jantje en het pruikje' uit 1859 van Ko Cassandra, achter wie zich misschien Jacob van Lennep verschool:[45]

Jantje zag een pruikje hangen,
Als een' kosterspruik zo groot;

't Scheen dat Jantje het woû plukken,
Schoon zijn nichtje 't hem verbood...

De bundels parodieën van de beide Studenten en de Man van Ondervinding zijn natuurlijk niet bestemd voor een kinderlijk publiek maar voor studenten en gezeten burgers die deze werkjes niet aan hun verloofdes of echtgenotes cadeau zullen hebben gedaan, en dat geldt natuurlijk te meer voor het oeuvre van Ko Cassandra.

Uit de twintigste eeuw dateren parodieën als het illegale 'Hess', eveneens gemodelleerd naar 'De pruimeboom',[46] de pastiches of stijlnabootsingen van H. Laman Trip-de Beaufort, waarin zij onder meer heeft gevarieerd op de stijl van Hieronymus van Alphen,[47] of de cabarettekst 'Frater Venantius' die Michel van der Plas voor Wim Sonneveld heeft geschreven, waarin uit allerlei gedichten regels zijn verwerkt, onder meer uit 'De pruimeboom'.[48]

Spreekwoordelijk

De omstandigheid dat vroeger veel Nederlanders bij het lager onderwijs de kindergedichten al leerden kennen, heeft bewerkstelligd dat sommige regels op allerlei situaties toepasselijk werden geacht en dus als spreekwoord of gezegde gingen functioneren. In zijn boekje *Iets over citaten* uit 1871 heeft Jacob van Lennep enige van die regels genoemd.[49] In 1950 heeft Tj.W.R. de Haan nog wat voorbeelden gegeven, waaronder 'Eén uur van onbedagtsaamheid / Kan maken dat men weeken schreit' uit 'De onbedagtsaamheid',[50] een uitdrukking die in mijn herinnering werd gebruikt in verband met ongewenste zwangerschap en gedwongen huwelijk. Dezelfde uitdrukking werd door Alexander Cohen vervormd tot: 'Eén uur demokratzigheid kan maken dat men jaren schreit!'[51] In ironische zin werd Van Alphen gebruikt toen *De Nederlandsche spectator* bij het verschijnen van *De nieuwe gids* een spotprent publiceerde waarin de 'oude' *Gids* haar zusje aanspreekt met de eerste strofe uit de 'Welkomgroet van Claartje voor haar kleine zusje':[52]

Welkom, lieve kleine zus,
Welkom in het leven;
Baker, mag ik niet een kus
Aan mijn zusje geven?

Ook Asmodée (pseudoniem van A.A.Th. Visscher) heeft in zijn *Oranje-moppie* een aantal gevallen bijeengebracht, waarin een paar regels worden geciteerd en voorzien van een nieuwe titel, bijvoorbeeld 'Op een minister van oorlog':[53]

't Is de beste held: hij heeft den grootsten moed,
Die dapper vechten kan, maar 't liefst toch nimmer doet!

Om het gewenste effect te bewerkstelligen, moest de oorspronkelijke tekst uit 'De vegtende jongens' ('maar 't nooit onnoodig doet') hier wel veranderd worden.

Tenslotte

Kruseman heeft over de kindergedichten geschreven dat 'buiten den bijbel, van geen enkel geschrift zooveel exemplaren in Nederland ooit gedrukt zijn'.[54] En zoals de Nederlandse literatuur en taal is doordesemd van de bijbel, geldt in mindere mate ook voor Van Alphen dat hij zijn sporen heeft nagelaten. Zoals ik heb laten zien met een aantal voorbeelden dat nog gemakkelijk uitgebreid kan worden, blijven de thema's uit Van Alphen aanwijsbaar in de poëzie voor kinderen én voor volwassenen en ging men zelfs bij zijn Duitse voorganger te rade. De pedagogische boodschap van Van Alphen en de inkleding daarvan werden dus nog lang bruikbaar geacht en het dichterlijk gehalte van zijn kinderpoëzie werd hoog aangeslagen. Dat de versjes van Van Alphen zo gemakkelijk in het geheugen blijven hangen, heeft bewerkstelligd dat sommige regels spreekwoordelijk zijn geworden en maakt ze in het bijzonder een geschikt object voor parodieën. Klaasje Zevenster droeg in de gelijknamige roman van Jacob van Lennep 'met veel gemak, gelukkig niet *kunstmatig*, maar *natuurlijk*, een paar gedichtjes van Van Alphen voor'.[55] Later dreigde haar leven een andere wending te nemen, toen zij in een bordeel verzeild raakte, een scène die de aan het begin genoemde Albada bij voorlezing aan zijn vrouw oversloeg.[56] Zo ook krijgen de kindergedichten een andere wending, als zij worden getransformeerd tot parodieën. Waar bij Van Alphen onschuldige en voorbeeldige kinderen aan het woord komen, zijn mogelijk met name de parodieën van de Student/Fabius een tijdlang zo populair geweest, omdat daarin het 'voorbeeldige' studentikoos gedrag wordt uitgedragen.

L.G. Saalmink, Nieuwe Herengracht 121-IV, 1011 SB Amsterdam

Noten

[1] B.L. van Albada, *Uit de oude en nieuwe doos*, herinneringen uit de school en het leven van een 80jarigen oud-hoofdonderwijzer, ernst en luim (Groningen, W. Versluys 1875) 16, 93, 155-156.
[2] 'Op de vraag: waarom ik de vrouwen bezinge?' in: H.A. Spandaw, *Gedichten*, nieuwe uitgave (Groningen, J. Oomkens 1836) 162-168.
[3] P.J.V. Dusseau, *Gedichtjes voor de beschaafde jeugd* (Winschoten, Joh. Huisingh 1837) 5-7.
[4] [G.A.C.W. de Thouars], *Dichtbundeltje voor de jeugd* (Hoorn, Gebr. Vermande 1838) 69-73.
[5] P. Parson, *Voor rijk en arm*, kinderversjes (Amsterdam, J.H. en G. van Heteren 1847) 36-38.
[6] A. van der Hoop, Jr's Zoon, *Kinder-poëzie, mijmeringen en lessen uit het kinderleven* (Leiden, D. Noothoven van Goor [1855]) 28-31.
[7] Zie voor een groot aantal andere voorbeelden Louise Jeanne Thérèse Wirth, *Een eeuw kinderpoëzie 1778-1878* (Groningen [etc.] 1925) 46-74 ('In Van Alphen's voetspoor').
[8] Jean Macè, *Bij Saartje*, nieuwe sprookjes, voor Hollandsche jongens en meisjes bewerkt door R. Koopmans van Boekeren (Tiel, H.C.A. Campagne [1877]).
[9] Hieronymus van Alphen, *Dichtwerken*, volledig verz. ... door J.I.D. Nepveu, dl. 1 (Utrecht, J.G. van Terveen en Zoon 1838) 210-211.
[10] P.A. de Génestet, *De dichtwerken*, verzameld en uitgegeven onder toezicht van C.P. Tiele, dl. 2 (Amsterdam, Gebroeders Kraay 1869) 181.
[11] W.J. van Zeggelen, *De dichtwerken*, volledige uitgave, 6de dr., dl. 2 (Rotterdam, Elsevier [1876]) 10, verwijst naar Van Alphens gelijknamige gedicht.
[12] H. Tollens, Cz., *Nieuwe gedichten*, 2de dr., dl. 2 (Leeuwarden, G.T.N. Suringar 1856) 177-182 (*Gezamenlijke dichtwerken*, dl. VI). Ook in: *Huiselijke poëzie*, samenstelling: Ellen Krol (Amsterdam 1999) 94-96, 184.
[13] *Liedjes* van Matthias Claudius, door H. Tollens, Cz., 3de dr. (Leeuwarden, G.T.N. Suringar 1856) 35-37 (*Gezamenlijke dichtwerken*, dl. VII) en Tj.W.R. de Haan, *Volk en dichterschap* (Assen [1950]) 97-99, 173.
[14] In: *Portretten*, een bundel proza en poëzie, bijeengebracht door J.A. Holtrop (Zutphen, Schillemans & Van Belkum [1894]).
[15] William Blake, *Songs of innocence and experience* (London 1938) 25-26
[16] Aan het begin van de twintigste eeuw is al onderzocht welke kindergedichten van Van Alphen het meest met zijn voorbeelden overeenkomen, zie P.L. van Eck Jr., 'Van Alphen als kinderdichter', *Groot Nederland* 6 (1908), I, 225-238; H. Pomes, *Over Van Alphen's kindergedichtjes* (Rotterdam 1908) 244-259. J. van Vloten had daarvoor in de *Algemeene konst- en letterbode* 69 (1857) 99 al vier van Weisses gedichtjes geciteerd. Van de bewerkingen door Van Alphen hebben er volgens hem drie 'aanmerkelijk bij de navolging gewonnen'.
[17] Ik heb gebruikgemaakt van F.C. Weisse, *Kleyne lyrische Gedichte* (Carlsruhe, Christian Gottlieb Schmieder 1778).
[18] Volgens de *Naamlijst van nieuw uitgekomen boeken* van Saakes, dl. 4 ('s-Gravenhage 1804-1808) 319 moeten in 1807 de *Kleine liederen en gedichten voor kinderen*, naar het Hoogduitsch van Weisse door een predikant vertaald, zijn uitgegeven bij J.F. Nieman in Amsterdam, maar daarvan is bij mijn weten geen exemplaar overgeleverd.
[19] P.L. van de Kasteele heeft alleen met Van Alphen samengewerkt bij hun *Stigtelijke mengelpoëzij*.
[20] De kindergedichten zijn bovendien in de negentiende eeuw nog drie maal in het Duits overgebracht, waardoor de tekst van Weisse weer min of meer in het Duits is terugvertaald.
[21] Dit is al opgemerkt door J. Versluys, die schreef dat 'Het hondjen' in vergelijking met zijn Duitse voorbeeld 'ten aanzien der zedeles zelfs van inhoud veranderd is', zie zijn *Geschiedenis van de opvoeding en het onderwijs vooral in Nederland*, dl. 3 (Groningen, W. Versluys 1878) 281.

[22] T. Raven, Hz., *Versjes voor kinderen* (Koevorden, D.H. van der Scheer 1851) 5.
[23] H.P. Dewald, *Leven, natuur en verdichting*, gedichten aan Neêrlands knapen en meisjes gewijd (Tiel, H.C.A. Campagne [1881]) 19. In het Voorbericht hiervan wordt ook het aan het begin aangehaalde gedicht van Spandaw geciteerd.
[24] *De leidsman der jeugd* 6 (1837), Tweede afdeeling (mengelwerk) 400.
[25] Zie M.C. van den Toorn, 'De semantiek van geest en zinnen bij Rhijnvis Feith', *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 90 (1974) 22-57.
[26] Hieronymus van Alphen, *Dichtwerken* (noot 9) dl. 2 (Utrecht, J.G. van Terveen en Zoon 1838) 221.
[27] [J.P. Heije], *Kindergedichten*, uitgegeven door de Maatschappij: Tot nut van 't algemeen (Leiden, D. du Mortier en Zoon 1847) 35-36.
[28] A. Brontsema van Eikema, *Mijn eerste boekje*, kinderversjes met prentjes, voor school en huis, 2de druk (Groningen, J.B. Wolters 1870) 57. Dit boekje lijkt alleen al qua uitvoering sterk op de vier deeltjes van Goeverneurs *Fabelboek*.
[29] A. Ockerse, wed. J.P. Kleijn, *Nieuwe gedichtjes en vertellingen voor kinderen* (Amsterdam, G.J.A. Beijerinck [1819]). Op omslag: Nieuwe uitgave.
[30] *Gedichtjes en vertellingen voor kinderen*, door Vrouwe A. Ockerse, Wede. Mr. J.P. Kleijn (Amsterdam, Schalekamp en V.d. Grampel 1818).
[31] C. van Koetsveld C.Ez., *'s Levens lente*, kinderliederen (Leyden, A.W. Sythoff [1863]) 72-74.
[32] Hoffmann von Fallersleben, *Mein Leben*, I (Hannover, Carl Rümpler 1868) 268-269. Dit verhaal is overgenomen door H.F. Wirth, *Der Untergang des Niederländischen Volksliedes* (Haag 1911) 286.
[33] J. Clarisse, *Over Hieronymus van Alphen, als dichter en kinder-dichter* (Rotterdam, Van der Meer & Verbruggen 1836) 74, 121 (aant. 16).
[34] Herman Roodenburg, 'Tussen "volksgeest" en "volksverheffing"' in: *Antiquaren, liefhebbers en professoren* (Amsterdam 1994) 278-279 (*Volkskundig bulletin* 20).
[35] Willem van den Hull, *Autobiografie (1778-1854)* (Hilversum 1996) 127.
[36] Klikspaan, *Studentenschetsen*, studie-uitgave, verzorgd door Annemarie Kets [et al.] (Den Haag 2002) dl. 1, 424, dl. 2, 391.
[37] Zie over de parodie en verwante genres Klaus Beekman, 'De literaire parodie bij benadering' in: Anthony Mertens en Klaus Beekman, *Intertekstualiteit in theorie en praktijk* (Dordrecht [etc.] 1990) 79-97. Zie ook Pieter Hendrik Schröder, *Parodieën in de Nederlandsche letterkunde* (Haarlem 1932).
[38] Een student, *Kleine gedichten voor de lieve jeugd aan de Hoogere Scholen*, naar Mr. Hieronymus van Alphen, 7de dr. (Amsterdam, Wed. Borleffs & Ten Have [1858]) 27; 'De vergissing': Tweede bundel, 6de dr. (Amsterdam, Wed. Borleffs & Ten Have [1858]) 44-45.
[39] P.J. Troelstra, *Gedenkschriften*, dl.1: *Wording* (Amsterdam 1927) 121.
[40] R. Koopmans van Boekeren, *Schoenen op keur* (Arnhem, D.A. Thieme 1864) 123. Zie hierover ook E. Jongejan, *De humor-'cultus' der Romantiek in Nederland* (Zutphen 1933) 326-329.
[41] Hilversum, P.M. van Cleef, Jz. 1858, 29-30. Henricus Fabius, 1827-1893, is geboren in Amsterdam en na zijn promotie in 1853 in Utrecht praktiseerde hij ook in Amsterdam, zie G.A. Lindeboom, *Dutch medical biography* (Amsterdam 1984) kol. 570-571. Zijn bundeltjes zijn steeds in Amsterdam uitgegeven, terwijl de plaats van uitgave van het nieuwe bundeltje Hilversum is. Het voorbericht daarvan is bovendien ondertekend met de initiaal W. ('Uw W.'), waarschjnlijk een Leidse student, zie 'Het geduld' (p. 37): 'Die aan den hoek der Breestraat stond / Om op een *lief* te loeren').
[42] Amsterdam, Wed. Borleffs & Ten Have [1859], 17, 43-46.
[43] Marita Mathijsen, *De brieven van De Schoolmeester*, documentair-kritische uitgave, 2 dl. (Amsterdam 1987) dl. 1, 47, 49, dl. 2, 67-68.
[44] *De gedichten van den Schoolmeester*, uitg. door J. van Lennep; met een uitvoerige inl. van T. van Deel en M. Mathijsen-Verkooijen, 2e dr. ('s-Gravenhage 1976) 267. Zie ook het gedicht, beginnend

met de regels 'Wij zaten laatst bij Saartje, / Den lieven Roze-Kruizer' (naar 'Eene vertelling van Dorisje') over de 'Sar' Joséphin Peladan, aangehaald bij A.B.G.M. van Kalmthout, *Muzentempels, multidisciplinaire kunstkringen in Nederland tussen 1880 en 1914* (Hilversum 1998) 485-486.

[45] Ko Cassandra, *Offeranden op het altaar van Amor en Venus* (Tull en 't Waal 1987) (heruitgave naar de editie: Amsterdam, Mulder II. 1859). Ook in: *Ik ben geboren in Apeldoorn*, groot parodieën-boek, samenstelling Rody Chamuleau & J.A. Dautzenberg (Amsterdam 1994) 42-43, en in de priapeeënbundel: *Jantje zag een pruikje hangen*, bijeengebracht en ingeleid door Rody Chamuleau (Rotterdam 1991) 88. De bundel van Ko Cassandra is ook gebruikt door G.J. Boekenoogen voor zijn verzameling erotische woorden, die de basis vormt van het *Erotisch woordenboek*, door Hans Heestermans [et al.] (Utrecht [etc.] 1980) 5, 72, 233.

[46] *Geuzenliedboek 1940-1945* ([Amsterdam 1945]) 213. Ook in: *Ik ben geboren in Apeldoorn* (noot 45), 43-44. In deze bundel is nog een aantal recente Van Alphen-parodieën opgenomen.

[47] H. Laman Trip-de Beaufort, *Parodieën, snaaksche stijlvariatiën* (Bussum 1931) 32-33.

[48] *Ik ben geboren in Apeldoorn* (noot 45), 342-343. De oorspronkelijke, wat afwijkende tekst bij Michel van der Plas, *Ben je belazerd, ben je bedonderd*, verzameld cabaret ([Baarn] 1984) 13-14.

[49] J. van Lennep, *Iets over citaten* (Amsterdam 1871) 94-95.

[50] Tj.W.R. de Haan, *Volk en dichterschap* (Assen [1950]) 96.

[51] Alexander Cohen, *Brieven 1888-1961*, bezorgd door Ronald Spoor (Amsterdam 1997) 470, 493.

[52] Nop Maas, *De Nederlandsche spectator* (Utrecht [etc.] 1986) 228-230.

[53] *Oranje-moppie*, verzameling van snaaksche verzen en liederen den koning opgedragen door Asmodée (Amsterdam, Nieuwe Boekhandel [ca. 1865]) 12-13.

[54] A.C. Kruseman, *Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel, gedurende de halve eeuw 1830-1880*, dl. 1 (Amsterdam 1886) 464.

[55] J. van Lennep, *Klaasje Zevenster* ('s Gravenhage [etc.], M. Nyhoff [etc.] 1866) dl. 1, 166 (*Romantische werken*, dl. 15).

[56] Van Albada, *Uit de oude en nieuwe doos* (noot 1), 206: 'Wijsselijk gaat ge *"Mont-Athos"* en haar bordeelhuis voorbij'.

Afb. 3. Vignet bij het gedicht 'Een brief aan Karel' uit Kleine gedichten voor kinderen door Mr. Hieronymus van Alphen *(Utrecht z.d. [ca. 1880]).*